

Теорія і методологія освіти

НАУКОВІ ШКОЛИ

Психолінгвістика на службі у лінгводидактики: наукова школа нового інтегративного типу

Лариса КАЛМИКОВА,

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та педагогіки дошкільної освіти, керівник наукової школи, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти

Психолінгвістична наукова школа «Динаміка становлення проблематики психолінгвістики і лінгводидактики в контексті розвитку вітчизняної і світової науки», що створена в 2006 році, – це неформально-творча інтелектуальна співдружність і відкрита співпраця дослідників із різних галузей знань (психологів, філологів і лінгводидактів) у межах визначеного цією школою психолінгвістичного, прикладного для лінгводидактики напрямку, об'єднаних спільним баченням і розв'язанням проблем, пов'язаних із мовленнєво-мовним феноменом. Вочевидь, на сьогоднішньому етапі розвитку науки лінгводидактика не може не спиратися на експериментальні дані психолінгвістики – нової перспективної психологічної науки, яка бурхливо розвивається останні 50 років у всьому світі. В протилежному випадку лінгводидактика, яка не враховує психолінгвістичні особливості розвитку дитини, приречена на відрив від реально-го суб'єкта навчання та вульгарне спрощення методики і практики навчання всіх аспектів різних мов. Як прикладна наука, психолінгвістика озброює лінгводидактику знаннями про особливості психолінгвістичного розвитку людини/дитини в онтогенезі, специфіку оволодіння мовами, формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенції тощо, є теоретико-методологічною основою лінгводидактики, а отже, оптимізує її, сприяє ефективнішій реалізації лінгводидактичних досліджень. Саме з цих міркувань було названо наукову школу. Вона представлена як науковий напрям і реально діє як науково-дослідницький колектив і науково-освітня школа.

Основними орієнтирами наукової школи є, по-перше, високий рівень і оригінальність наукових досліджень, визнаних провідними вітчизняними науковцями, зарубіжними вченими, освітянами-практиками, по-друге, широка знатність її членів у вітчизняних і світових наукових колах, по-третє, висока громадська думка про розвиток психолінгвістичного напрямку, який започатковано цією школою та утверджено протягом останніх років як психолінгвістичну традицію.

Основні принципи, на яких ґрунтується діяльність психолінгвістичної наукової школи: об'єктивність, вірогідність, валідність, значущість досліджень, толерантність співпраці, корпоративність

інтересів, рівноправність усіх членів школи, самоврядування, доброзичливість, самореалізація, самоактуалізація її членів, зв'язок наукової і навчальної роботи тощо.

Метою діяльності наукової школи є розвиток психолінгвістичних наук, зокрема таких, як: психолінгвістика розвитку, рефлексивна психолінгвістика, вікова психолінгвістика – основної сфери впровадження в лінгводидактику; створення умов для проведення досліджень і реалізації їх у практиці навчання дошкільників, школярів і студентів рідної, другої й іноземної мов, поширення нових перспективних технологій наукового дослідження, поповнення наукового потенціалу університету,

підготовка молодих учених у галузі психолінгвістики і лінгводидактики; співробітництво з іншими психолінгвістичними школами близького і далекого зарубіжжя, інтеграція у світовий психолінгвістичний науковий простір.

Проблема, над якою працює наукова школа, є актуальною і досить важливою в умовах інтеграційних процесів, що сьогодні відбуваються в науці. Психолінгвістика розвивається саме шляхом об'єднання зусиль дослідників із різних галузей знань для розроблення нового теоретичного підходу високої пояснювальної сили. Це не просте сполучення можливостей кількох контактуючих наук або епізодичне застосування теоретичних положень і результатів досліджень із суміжної галузі знань, а розроблення нового наукового підходу, здатного подолати обмеженість вузькогалузевого вивчення мовленнєвих та мовних фактів і в такий спосіб забезпечити появу нових ракурсів їх бачення та пояснення.

Нині продовжується копітка робота психолінгвістів із відпрацювання системи координат, які не повторюють вихідні постулати лінгвістики, психології через їх спрощене складання і не допускають заміни термінів за умови збереження попереднього обсягу і змісту наукових понять.

Враховуючи виняткову значущість цих досліджень, приділяємо увагу подальшому розвитку наукових поглядів на проблеми психолінгвістичного забезпечення лінгводидактики і практики мовної освіти в Україні, її орієнтації на зміни у міжособистісному спілкуванні в соціумі, на створення нових моделей і технологій формування мовної, мовленнєвої і комунікативної особистості, здатної до комунікації в різних ситуаціях і умовах навчального виробничого, політичного і культурного життя суспільства, міжнародного співробітництва.

Провідними ідеями наукової школи, з огляду на інтегральний характер психолінгвістичної науки, є:

- пошук у суміжних областях науки необхідних засад як щодо теорії, так і в питаннях вибору дослідницьких процедур;
- розгляд мови в психолінгвістичній перспективі;
- необхідність розроблення діяльнісної психолінгвістики;
- активізація досліджень у галузі дискурсу з переносом акцентів з синтаксису на семантику;
- оволодіння мовою та функціонування мови при продукуванні і розумінні мови;
- врахування різних видів знань, які застосовуються під час користування мовою;
- пояснення, опис особливостей функціонування мови як психічного феномена з урахуванням складної взаємодії багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів під час охоплення індивіда певним фізичним оточенням і соціально-культурною взаємодією;
- розвиток психолінгвістики як науки інтегративного типу, що має власну систему координат;
- трактовка мовних явищ з позицій концепції специфіки індивідуального знання, що формується відповідно до психофізіологічних можливостей

індивіда, але під контролем системи норм і оцінок, вироблених у соціумі;

- вивчення феномена «значення слова», яке функціонує як засіб виходу індивіда на індивідуальну картину світу, що особистісно переживається ним у всьому багатстві її істот, якостей, зв'язків, відношень, емоційно-оцінних нюансів;

- аналіз функціонування слова в лексиконі людини/дитини, що забезпечується комплексом багаторівневих процесів, які відбуваються на різних рівнях усвідомлення у взаємодії продуктів перероблення перцептивного, когнітивного і емоційно-оціночного досвіду;

- моделювання продукування мовлення, що реалізується через взаємодіючі процеси та їх продукти, які забезпечуються координованою роботою ансамблю механізмів психічної діяльності людини/дитини за обов'язкової участі мовного/мовленнєвого механізму;

- тлумачення і висвітлення розуміння мовлення/тексту, що є складним багатоетапним процесом і охоплює перцептивно-когнітивно-афективне перероблення того, що сприймається активним і пристрасним суб'єктом мовленнєвої діяльності та потребує взаємодії різних видів знань: мовних, енциклопедичних, вивідних і запропонованих у текстах підручників, усвідомлюваних та тих, що використовуються без їх виходу на «табло свідомості» (імпліцитних).

Згідно з провідними ідеями, на які спирається наукова школа, сформульовано її гіпотезу: індивідуальний розвиток мовленнєвої діяльності дитини/людини здійснюватиметься відповідно до умов і вимог соціуму, якщо моделі її формування враховують:

- види знань і особливості їх функціонування;
- специфіку психолінгвістичного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих явищ;
- мовленнєвомовний механізм людини/дитини;
- мовні значення як надбання індивіда;
- ментальний лексикон суб'єкта мовленнєвої діяльності;
- функціонування слів, речень як психолінгвістичних (оперативних) одиниць мовлення;
- специфіку процесів мовленнєвиробництва й аудіювання мовлення.

Теоретичні підходи наукової школи є новою оригінальною течією в психолінгвістичній галузі знань. Вони ґрунтуються як на останніх перспективних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених, так і на власних дослідженнях феномена мовлення та його формування у дітей. Виокремлення в мовленнєвому процесі його підсвідомої й усвідомлюваної сфер та врахування їх характерологічних властивостей під час створення технологій розвитку мовлення у дітей дозволяє стверджувати про більшу досконалість розробленої в межах наукової школи психолінгвістичної теорії, про повну відсутність аналогів запропонованого підходу у вітчизняній і зарубіжній науці.

Обґрунтовані науковою школою психолінгвістичні та лінгвопсихологічні ідеї щодо розвитку мовлення дітей, сформульовані та перевірені в експериментальному дослідженні гіпотези становлення мовленнєвої особистості дошкільника, а також розроблені на цих ідеях нові оригінальні методики формування в дітей мовленнєвих навичок і умінь отримали визнання як провідними вітчизняними фахівцями у цій галузі (затвердження дисертацій ДАК України, позитивні рецензії на колективні монографії, посібники, надання грифу МОН України, подання на публікації членів наукової школи, достатній рівень індексу цитування наукових доробків), так і зарубіжними науковцями (включення членів наукової школи в міжнародне наукове співтовариство, в спільні наукові проекти, в роботу міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів, цитування статей, посібників, монографій, використання їх у навчальному процесі ВНЗ зарубіжних країн).

Наукова школа створила і втілила в практику діяльності авторську дослідницьку програму, що базується на виокремлених методологічних засадах, інтеграції нейропсихологічних, нейрофізіологічних, нейролінгвістичних, психофізіологічних, психологічних, психолінгвістичних, психодидактичних, лінгвістичних, лінгводидактичних, лінгвометодичних, синергетичних, антропологічних та інших принципів. Члени наукової школи оперують категоріями цих наук, розробляють моделі породження мовлення у дітей і моделі його формування залежно від рівня усвідомлювання ними мови та рефлексії мовлення. Запроваджується система нових і традиційних методів дослідження дитячого мовленнєвого феномену, якій притаманна тонка чутливість, сприйнятливості до зовнішньо- і внутрішньомовленнєвих операцій, що аналізуються і вивчаються. Система методів і поняттєвого апарату дослідження дитячого мовлення з урахуванням багатоваріативності мовленнєвого процесу ґрунтовніше, ніж традиційні дослідження, відображає природу розвідок у галузі мовлення і з більшою ймовірністю прогнозує розвиток цих досліджень.

На тлі наукового доробку цієї школи створено авторську програму навчальної дисципліни «Психолінгвістика», яка є істотним доповненням існуючої психологічної теорії мовлення, її методологічних засад, формувальних та експериментальних технологій, що в їх єдності дозволяють значно поглибитися в суть досліджуваного явища.

У межах наукової школи розроблено психолінгвістичну концепцію дослідження мовлення в онтогенезі, моделі: розвитку і формування мовлення у дітей, породження й аудіювання мовлення, оволодіння мовою, усвідомлення мови і рефлексії над мовленням. Вони підтверджують разом з емпіричними даними фундаментальність запропонованих наукових підходів.

Результати досліджень науковців школи мають практичну значущість, оскільки значно впливають

на перебудову традиційної лінгвометодики, забезпечують високу продуктивність дитячого аудіювання і говоріння.

Нині наукова школа здійснює таку діяльність:

- інтегрує зусилля фахівців із філософії, психології, мовознавства, соціальних комунікацій і лінгводидактики для спільного розв'язання актуальних проблем психолінгвістики;
- розробляє теоретико-методологічні засади психолінгвістичних досліджень, вивчає історію проблематики наукової школи;
- створює концепти психолінгвістичних досліджень, психолінгвістичні та лінгводидактичні теорії й розробляє нові (авторські) та вдосконалює наявні психолінгводидактичні методики;
- встановлює механізми, виокремлює закономірності та принципи психолінгвістичного розвитку людини/дитини;
- вибирає, обґрунтовує і представляє на затвердження вченої ради університету теми досліджень докторантів, аспірантів, магістрантів;
- здійснює підготовку здобувачів наукових ступенів доктора і кандидата психологічних і педагогічних наук;
- готує здобувачів наукових ступенів до захисту кандидатських і докторських дисертацій;
- розробляє держбюджетні наукові проекти, інноваційні теми, представляє ефективні розробки;
- готує та перевідає колективні й одноосібні монографії, підручники і навчальні посібники під грифом МОН України;
- надає консультації науковцям і практикам роботи ДНЗ, ЗОШ і ВНЗ з питань психолінгвістики і лінгводидактики;
- очолює роботу редакційної колегії збірника наукових праць «**Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics**»;
- здійснює спільні наукові проекти у межах міжнародного наукового співробітництва з університетами і науково-дослідними інститутами;
- рецензує дисертації, автореферати, монографії, підручники, навчальні посібники, методичні рекомендації з проблем психолінгвістики й психології мовлення, теорії комунікації, теорії мови, лінгводидактики;
- здійснює експериментальну роботу (проводить емпіричні дослідження з психолінгвістики і лінгводидактики в закладах освіти);
- проводить навчання вихователів ДНЗ, вчителів ЗОШ і викладачів педагогіки і психології ВНЗ за програмами здійснення наукової роботи, розроблених фахівцями наукової школи;
- залучає студентську молодь до опанування психолінгвістики і написання навчально-наукових робіт з цієї нової перспективної людинознавчої і дитинознавчої гуманітарної (психологічної) науки;
- ознайомлює студентів і аспірантів із здобутками вітчизняної та зарубіжної психолінгвістики;
- публікує статті у фахових виданнях України і міжнародних виданнях;

– об'єднує в своїй структурі викладачів інших ВНЗ України, науково-дослідних установ і практиків роботи з ДНЗ, ЗОШ і ВНЗ;

– представники наукової школи – члени редколегії – здійснюють наукове і літературне редагування статей збірника наукових праць «**Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics**», затвердженого МОН України за трьома галузями знань: «Психологія», «Мовознавство», «Соціальні комунікації»;

– фахівці наукової школи керують студентськими проблемними групами і науковими гуртками з розвитку мовлення і металінгвістичних здібностей дітей; курсовими, бакалаврськими, дипломними й магістерськими роботами, що безпосередньо пов'язані з проблематикою наукової школи.

За останні роки науковою школою ініційовано відкриття в Україні нової наукової спеціальності 19.00.12 – «Психолінгвістика» (психологічні науки), обґрунтовано уведення у науковий обіг цієї спеціальності. Створено паспорт наукової спеціальності 19.00.12 – «Психолінгвістика» (психологічні науки). Розроблено програму кандидатського мінімуму (екзамену) з психолінгвістики.

У межах наукової школи створено навчально-наукову лабораторію «Психолінгвістика розвитку дитини», яку очолює доцент Н.В. Харченко; проведено в жовтні 2015 року X Міжнародну науково-практичну конференцію «Психолінгвістика в сучасному світі» за участю науковців з шести країн світу, видано матеріали конференції українською, російською і англійською мовами; двічі на рік видається збірник наукових праць «**Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics**», створено його сайт (<http://psychling.phdpu.edu.ua>). Сьогодні він зареєстрований у таких міжнародних наукометричних базах, як: Advanced Science Index (ASI), Google scholar, Російський індекс наукового цитування (PIHЦ), Directory of Abstract Indexing for Journals (DAIJ), Directory of Research Journal Indexing (DRJI), Open Academic Journals Index (OAJI), International Scientific Indexing (ISI), Academic Resource Index (ResearchBib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), CiteFactor. У цьому році в Мюнхені опубліковано колективну монографію «Acquisition of Slavic Languages» (за редакцією Х.Кючукова), авторами якої є члени наукової школи.

Зусиллями вчених підготовлено наукові праці під грифом МОН: монографії «Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку» (2007), «Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку» (2008), «Розвиток мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку: діагностико-розвивальна програма» (2011), навчальні посібники «Психологія мовлення і психолінгвістика» (2008), «Методика викладання дитячої психології та дошкільної педагогіки в педагогічних коледжах» (2013).

В університеті здійснюється робота проблемних груп і наукових гуртків згідно з їх планами:

«Психолінгвістика розвитку» (проф. Л.О. Калмикова), «Психологія аудіювання» (доц. Н.В. Харченко), «Металінгвістичний розвиток дитини» (доц. С.Д. Дем'яненко), «Психологія навчання дошкільників іноземної мови» (ст. викл. О.І. Чернякова) та ін.

У рамках спецкурсу «Психолінгвістика», який викладають Л.О. Калмикова, Н.В. Харченко, М.В. Лиля, Л.П. Летюча для студентів факультету педагогіки та психології і факультету мови та літератури, студентів ознайомлено із сучасними дослідженнями вітчизняної й зарубіжної психолінгвістики, залучено до написання навчально-наукових робіт з цієї проблематики. Із психолінгвістичної і лінгводидактичної проблематики студенти факультету педагогіки і психології та філологічного факультету виконують курсові, бакалаврські, дипломні і магістерські роботи (згідно з тематикою кафедр).

Створені в науковій школі психолінгводидагностичні, психолінгводидактичні та лінгвометодичні технології використовуються: в експериментальних ДНЗ «Сонечко» (м. Переяслав-Хмельницький), «Сонечко» (сmt. Драбів, Черкаська обл.), №29 (м. Прилуки, Черкаська обл.); ЗОШ №1, №2 (м. Переяслав-Хмельницький); Переяслав-Хмельницькому ДПУ імені Григорія Сковороди, а також у масовій практиці роботи ДНЗ, ЗОШ і ВНЗ України. Зокрема, впроваджується діагностико-розвивальна програма, присвячена становленню мовленнєвої діяльності старших дошкільників (автор Л.О. Калмикова), психолінгводидагностичні методики розвитку аудіювання дошкільників (автор Н.В. Харченко) та методики обсервації металінгвістичного розвитку дітей (автор С.Д. Дем'яненко), методики збагачення мовлення дітей дошкільного віку фразеологізмами рідної мови (автор І.В. Мисан), синтаксичної будови мовлення словосполучення (автор Н.Л. Рудківська) та лінгводидактичні аспекти формування у дітей старшого дошкільного віку вмінь і навичок аудіювання в навчально-виховному процесі ДНЗ (автор О.А. Короп) та ін.

Матеріали наукових і навчальних видань фахівців наукової школи включено в робочі програми викладачів психолого-педагогічних і філологічних дисциплін, зокрема психології мовлення, психолінгвістики, теорії та методики розвитку мовлення.

У межах міжнародного наукового співробітництва представники наукової школи опублікували більш як 200 фахових статей у міжнародних виданнях: «Инновационная деятельность в дошкольном образовании», «Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития», «Интегративная функция педагогической науки в едином образовательном пространстве» (Лондон–Париж), «Theory for Practice in the Education of Contemporary Society» (Рига) та ін. Представники наукової школи є постійними учасниками міжнародних симпозіумів і конгресів з питань прикладної психолінгвістики (Італія, Росія, Грузія).

Діяльність наукової психолінгвістичної школи базується на тісній співпраці з науковими навчальними закладами і науковими установами. Згідно з підписаними домовленостями у спільній роботі наукової школи та наукових шкіл зарубіжжя розробляються: а) онтолінгвістичні проблеми дитячого мовлення (керівник наукової школи – д-р філол. наук, проф. С.Н. Цейтлін); б) національно-культурні питання дитячого мовлення (керівник наукової школи – д-р філол. наук, академік Латвійської академії наук Даце Маркус); в) психологічні питання мовлення і лінгвопедагогічної психології (керівник наукової школи – д-р філол. наук, д-р психол. наук І.М. Румянцева).

Продовжується співпраця із співробітниками Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, які досліджують: феномен нарративу (д-р психол. наук, проф., академік НАПН України Н.В. Чепелева; явище комунікації (д-р психол. наук, головний науковий співробітник О.М. Корніяка), проблеми соціальних комунікацій (д-р філол. наук, проф. О.М. Холод).

Актуальними завданнями наукової школи сьогодні є передусім інтеграція зусиль дослідників із різних галузей знань для розроблення нового теоретичного психолінгвістичного підходу високої пояснювальної сили, здатного подолати обмеженість вузькогалузевого вивчення мовленнєвих і мовних явищ і тим самим забезпечити нові ракурси їх бачення та пояснення; подальший розвиток психолінгвістичного забезпечення лінгводидактики і мовної освіти в Україні.

Вирішення цих завдань сприятиме створенню психолінгвістики нового покоління як науки інтегративного типу, що має власну систему координат.

Анотації

Лариса КАЛМИКОВА

Психолінгвістика на службі у лінгводидактики: наукова школа нового інтегративного типу

У статті розкрито підходи до організації та функціонування психолінгвістичної наукової школи, яка є науковим напрямом, дослідницьким колективом і науково-освітньою школою; описано її наукові орієнтири, принципи і мета діяльності, провідні ідеї, гіпотези дослідження, авторська програма і психолінгвістична концепція дослідження, основні напрями діяльності і досягнення.

Ключові слова: наукова школа, психолінгвістика, напрями діяльності, наукові ідеї.

Лариса КАЛМЫКОВА

Психолінгвістика на службі у лінгводидактики: научная школа нового интегративного типа

В статье раскрыты подходы к организации и функционированию психолингвистической научной школы, представляющей собой научное направление, исследовательский коллектив и научно-образовательную школу; описаны её научные ориентиры, принципы и цель деятельности, ведущие идеи, гипотезы исследования, авторская программа и психолингвистическая концепция исследования, основные направления деятельности и достижения.

Ключевые слова: научная школа, психолингвистика, направления деятельности, научные идеи.

Larysa KALMYKOVA

Psycholinguistics on the service of linguodidactics: the scientific school of the new integrated type

In the article are highlighted the approaches to organization and functioning of psycholinguistic research school, which is presented as a scientific field, research staff and scientific-educational school; describe its scientific guidance, principles in meta activity, leading ideas of the research hypotheses, original program and psycholinguistic concept of study, the main directions in activities and achievements.

The basic principles on which is grounded the psycholinguistic research school are: objectivity, reliability, validity, significance of the researches, tolerant cooperation, corporatism of interests, equality of the all school members, self-governing, kindness, self-realization, self-actualization of its members, the relationship of scientific and educational activities etc.

The aim of the research school activity is the development of basic psycholinguistic sciences, such as psycholinguistics of development, reflexive psycholinguistics, age psycholinguistics of the main scope of its implementation – linguodidactic.

Keywords: scientific school, psycholinguistics, directions of activity, scientific ideas.